

درسنامه تاریخ تفسیر قرآن

بایز

(از عصر نزول تا پایان حیات مصغرا)

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

تلخیص و تنظیم: حجت الاسلام حسن صادقی

بایز ۱۳۹۲

بابایی، علی اکبر، ۱۳۳۳ -

درس نامه تاریخ تفسیر قرآن / علی اکبر بابایی؛ تلخیص و تنظیم حسن صادقی. - قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲.

ج ۳

ISBN: 978-964-411-734-3

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ج. ۱: [۳۴۲] - ۳۵۶.

نمای

مراجعات: ج. ۱. از عصر نزول تا پایان غیبت صغرا.

قرآن، تفاسیر - تاریخ تفسیر و نقد. الف. صادقی، حسن، تنظیم کننده. ب. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی پ. ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، د. سازمان سمت. ه. عنوان.

۳۹۲ / BP / ۲۹۷ / ۱۹

۲۶۸۳۳۹۸

شماره کتبی شناسایی

درس نامه تاریخ تفسیر قرآن - ۱ / عصر نزول تا پایان غیبت صغرا

مؤلف: حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

تلخیص و تنظیم: حجت الاسلام حسن صادقی

ناشران: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، و سازمان مطالعه و تدوین

کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۲

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: نقش

چاپ: قم - نگارش

قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ، و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع

قم: خیابان شهید، کوی ۲۴ (ممتاز)، پلاک ۲۸، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، تلفن:

۰۲۵۳۷۷۴۳۳۲۶-۰۹۱۲۲۵۲۶۷۰۶

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱ (انتشارات)؛ ۰۲۲۸۰۳۰۹۰،

ص. پ. ۳۱۵۱ - ۳۷۱۸۵ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۲۱۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه روی بومپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)،

تلفن: ۰۵۲-۴۴۲۴۶۲۵، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷ • تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۰۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۰۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

سخن ناشران

نیاز مشترک حوزه‌های علمی و حوزوی و دانشگاهی به متون فقهی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم‌ساز حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های بودجه‌ای می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثاری مشترک تدوین و عرضه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرارها و موازی‌کاری‌ها جلوگیری شود. از این رو، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) برای نیل به اهداف یادشده، نخستین کار مشترک سه‌جانبه خود را با عنوان *درس‌نامه تاریخ تفسیر قرآن - ج ۱ (از عصر نزول تا پایان غیبت صغری)* به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

کتاب پیش رو، برگرفته از کتاب تاریخ تفسیر قرآن است که در گروه قرآن‌پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تدوین، و در معاونت پژوهش مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، تلخیص، تنظیم و به متن آموزشی تبدیل شده است. این کتاب به‌عنوان متن درس «تاریخ تفسیر» برای دانشجویان رشته‌های الهیات، گرایش «علوم قرآن و حدیث» در مقطع کارشناسی، طلاب علوم دینی و دیگر علاقه‌مندان به حوزه تفسیر و معارف قرآن تدوین شده است.

امید است که مورد عنایت استادان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه قرار گیرد و با پیشنهادهای ارزشمند و راه‌گشای خود ما را در غنی‌سازی این اثر یاری رسانند.

سازمان سمت

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

بسم الله الرحمن الرحيم

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علم و فناوری است که به صورت روشمند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنادار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علم تاریخ، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علمی، ویژه در علوم انسانی از فرازهای مورد تأکید حضرت امام خمینی^ع و مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب^ع به ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، در مطالعات علوم انسانی نسبت به رشته‌های دیگر بر آن، به ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی ریشه دارد. بر آن، از یک سو انسان، به عنوان اشرف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه بشری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به واقع، رسالت و اساس این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن وجودی او و در یک سو، رسیدن او به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فرهنگی درون و برون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمی برخوردار است، و از این جهت تلاش‌ها و سرمایه‌ها ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به پشتوانه چنین میراث گران قدری، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) با حمایت مالی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که رسالت و تکلیف اصلی آن تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی اسلامی و تطابق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با نیازهای جامعه و کاربردی کردن آنها و

تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است.

از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود، این معاونت را در جهت نقد کتاب پیش رو و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

www.ketab.ir

فهرست مطالب

بیش گفتار ۱۹

درس اول: کلیات

مقدمه ۲۳

معنای تفسیر ۲۴

معنای تأویل ۲۶

باطن قرآن کریم ۲۹

تاریخ تفسیر قرآن کریم ۳۰

اهمیت بحث ۳۱

پیشینه ۳۳

چکیده ۳۶

خودآزمایی ۳۷

منابعی برای مطالعه بیشتر ۳۷

پژوهش ۸

درس دوم: تفسیر در عصر رسالت

مقدمه ۴۱

عصر رسالت و آغاز تفسیر ۴۱

دلایل تفسیر شدن قرآن از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۴۲

۱. تحلیل عقلی ۴۲

۲. قرآن کریم ۴۲

۳. روایات ۴۴

مفسران عصر رسالت ۴۶

۴۸	مأخذ تفسیر در عصر رسالت
۴۹	۱. فهم عرفی یا فهم خود پیامبر ﷺ
۵۰	۲. قرآن
۵۱	۳. تلقی از جبرئیل
۵۱	۴. وحی خداوند
۵۴	رتزبیر دانشجوی تفسیر در عصر رسالت
۵۸	تفسیر همه قرآن در عصر رسالت
۵۹	کتابت تفسیر در عصر رسالت
۶۲	آثار تفسیری عصر رسالت
۶۴	ویژگی تفسیر در عصر رسالت
۶۵	چکیده
۶۷	خودآزمایی
۶۷	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۸	پژوهش

درس سوم: تفسیر در عصر حضور امامان علیهم السلام و مفسران برگزیده خدا

۷۱	مقدمه
۷۲	امامان معصوم و عصر حضور ایشان
۷۳	استمرار تفسیر در عصر حضور امامان معصوم علیهم السلام
۷۶	مفسران عصر حضور
۷۷	مفسران برگزیده خدا
۷۸	شواهد مفسر بودن امامان معصوم علیهم السلام
۷۸	۱. روایات شئون امامان معصوم علیهم السلام
۷۹	۲. تفسیرهای مأثور از امامان معصوم علیهم السلام
۷۹	دلایل برگزیده خدا بودن این دسته از مفسران
۸۰	۱. حکمت خدا و نصوص امامت

۸۱	۲. حدیث ثقلین
۸۴	۳. روایات صریح
۸۶	نتیجه‌گیری
۸۸	چکیده
۸۹	خودآزمایی
۹۰	منابع برای مطالعه بیشتر
۹۰	پژوهش

درس چهارم: نقش مفسران برگزیده در تفسیر قرآن

۹۳	۱. حفظ دانش و آثار تفسیری رسول خدا ﷺ
۹۵	۲. تعلیم تفسیر و تعمیق در مسعفی
۹۷	۳. آموزش روش صحیح تفسیر
۱۰۰	۴. هشدار به مفسران فاقد صلاحیت
۱۰۰	۵. تحذیر از تفسیر به روش‌های انحرافی
۱۰۱	۶. تخطئه تفسیرها و برداشت‌های نادرست از آیات
۱۰۲	۷. نفی اسرائیلیات
۱۰۴	چکیده
۱۰۴	خودآزمایی
۱۰۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۰۵	پژوهش

درس پنجم: مفسران صحابی

۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	مفسران صحابی
۱۱۳	جایگاه تفسیری امیر مؤمنان علی <small>رضی الله عنه</small> در دیدگاه اهل تسنن
۱۱۴	بررسی وضعیت تفسیری شماری از صحابیان

۱۱۴.....	۱. اَبی بن کعب (م ۲۲ق)
۱۱۶.....	۲. اَبن مسعود (م ۳۲ق)
۱۱۸.....	۳. زید بن ثابت (م ۴۵ق)
۱۱۹.....	۴. عایشه (م ۵۸ق)
۱۲۰.....	۵. اَبن عباس (م ۶۸ق)
۱۲۱.....	۶. جابر بن عبدالله انصاری (م ۷۸ق)
۱۲۳.....	میده
۱۲۴.....	خود آزمان
۱۲۵.....	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۲۵.....	پژوهش

فصل ششم: مفسران تابعی (۱)

۱۲۹.....	مقدمه
۱۲۹.....	مفسران تابعی
۱۳۰.....	۱. میثم تمار (متوفای ۶۰ ق)
۱۳۱.....	۲. علقمة بن قیس (م ۶۲ ق)
۱۳۳.....	۳. مسروق بن اجدع (م ۶۲ ق)
۱۳۴.....	۴. عمرو بن شَرَحْبیل (م ۶۳ ق)
۱۳۴.....	۵. عبیده بن قیس بن عمرو سلمانی کوفی (م ۷۲ ق)
۱۳۵.....	۶. مرة همدانی کوفی (م ۷۶ ق)
۱۳۶.....	۷. زربن حَبِیش (م ۸۳ ق)
۱۳۷.....	۸. ابوالعالیه زَفَّیع بن مهران ریاحی بصری (م ۹۳ ق)
۱۳۷.....	۹. ابوسلیمان زید بن وهب جَهَنی کوفی (م ۹۳ ق)
۱۳۸.....	۱۰. سعید بن مسیب (۱۵ یا ۱۹-۹۴ ق)
۱۳۹.....	۱۱. سعید بن جبیر (۹۵-۴۶ ق)
۱۴۰.....	۱۲. ابراهیم نخعی (م ۹۶ ق)

۱۴۱	۱۳. میزان بصری (م ۱۰۰ق به بعد)
۱۴۱	۱۴. ابوالقاسم ضحاک بن مزاحم هلالی خراسانی (م ۱۰۲ق)
۱۴۲	۱۵. جابر بن زید (م ۱۰۳ق)
۱۴۳	۱۶. مجاهد بن جبر مکی (۱۰۴-۲۱ق)
۱۴۳	۱۷. ابو عبدالرحمان طاووس بن کیسان یمانی (م ۱۰۶ق)
۱۴۴	چک
۱۴۵	خردآویز
۱۴۵	منابعی بر
۱۴۶	پژوهش

دین هفتم: مفسران تابعی (۲)

۱۴۹	مقدمه
۱۴۹	۱۸. ابو عبدالله عَکْرَمَةُ بن عبدالله بن هاشم (۱۰۲-۷ق)
۱۵۰	۱۹. ابو عمرو عامر بن شراحیل شَعْبِي کوفی (۱۰۳ق)
۱۵۱	۲۰. ابوسعید حسن بن ابی الحسن بصری (۱۰۳-۱۱ق)
۱۵۲	۲۱. ابوالحسن عطیة بن سعد عوفی جدلی کوفی (م ۱۱ق)
۱۵۳	۲۲. ابو محمد عطاء بن ابی زباح قریشی ملکی (۱۱۴-۲۷ق)
۱۵۴	۲۳. ابوالخطاب قتادة بن دعامة سدوسی بصری (۱۱۷-۶۱ق)
۱۵۴	۲۴. ابو حمزه محمد بن کعب قرظی مدنی (۱۲۰-۴۰ق)
۱۵۵	۲۵. ابوالحسن زید بن علی بن الحسین هاشمی مدنی (۱۲۱-۷۹ق)
۱۵۶	۲۶. ابو محمد اسماعیل بن عبدالرحمان کوفی معروف به سدی کبیر (م ۱۲۷ق)
۱۵۷	۲۷. ابو عبدالله جابر بن یزید جعفی کوفی (م ۱۲۸ق)
۱۵۷	۲۸. یحیی بن یَعْمَر (م ۱۲۹ق)
۱۵۸	۲۹. عطاء بن ابی مسلم خراسانی (۱۳۵-۵۰ق)
۱۵۸	۳۰. ابو عبدالله زید بن اسلم عدوی مدنی (م ۱۳۶ق)
۱۵۹	۳۱. ابو محمد عطاء بن سائب ثقفی کوفی (م ۱۳۶ق)

۱۵۹.....	۳۲. ربیع بن انس بکری بصری خراسانی (م ۱۳۹ق)
۱۶۰.....	۳۳. داوود بن ابی هند قشیری سرخسی بصری (۵۰-۱۳۹ق)
۱۶۰.....	۳۴. ابوسعید ابان بن تغلب بکری کوفی (م ۱۴۱ق)
۱۶۱.....	۳۵. ابوالنصر محمد بن سائب کلبی کوفی (م ۱۴۶ق)
۱۶۲.....	۳۶. ابو حمزه ثابت بن دینار ثمالی کوفی (م ۱۵۰ق)
۱۶۳.....	۳۷. ابوالجارود زیاد بن منذر همدانی کوفی (م ۱۵۰ق)
۱۶۳.....	۳۸. ابوروق عطیة بن حارث همدانی کوفی (...)
۱۶۵.....	چکیده
۱۶۶.....	خودآزمایی
۱۶۶.....	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۶۶.....	پژوهش

درس هشتم. برای پس از تابعان تا عصر غیبت صغری

۱۷۱.....	مقدمه
۱۷۱.....	مفسران پس از تابعان
۱۷۲.....	۱. ابوبصیر یحیی بن قاسم (م ۱۵۰ق)
۱۷۲.....	۲. ابوجعفر محمد بن علی بن ابی شعبة حلبی (...)
۱۷۳.....	۳. مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ق)
۱۷۴.....	۴. عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج (۸۰-۱۵۰ق)
۱۷۵.....	۵. اسماعیل بن ابی زیاد سکونی
۱۷۵.....	۶. ابوعلی و هبیب بن حفص خزیری (...)
۱۷۶.....	۷. هشام بن سالم جوالی کوفی (...)
۱۷۶.....	۸. ابوسطام شعبة بن حجاج (۸۲-۱۶۰ق)
۱۷۷.....	۹. ابن وضاح (...)
۱۷۷.....	۱۰. ابو عبدالله محمد بن خالد بن عبدالرحمان برقی (...)
۱۷۸.....	۱۱. وکیع بن جراح رؤاسی کوفی (۱۲۷-۱۹۷ق)

نتیجه گیری	۱۸۷
چکیده	۱۸۹
خودآزمایی	۱۹۰
منابعی برای مطالعه بیشتر	۱۹۰
پژوهش	۱۹۱

درس نهم: آثار تفسیری عصر حضور

مقدمه	۱۹۵
کتاب‌های موجز	۱۹۶
۱. تفسیر عرفانی مولانا رومی به امام صادق <small>علیه السلام</small>	۱۹۶
۲. التفسیر الصوفی للقرآن عند الصادق <small>علیه السلام</small>	۱۹۷
۳. التفسیر المنسوب الی الامام ابی حمزه الحسن بن علی العسکری <small>علیه السلام</small>	۱۹۸
۴. التفسیر المأثور عن عمر بن الخطاب <small>رضی الله عنه</small> (م ۳ ق)	۲۰۰
۵. آثار تفسیری عایشه (م ۵۷ق)	۲۰۰
۶. تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس	۲۰۱
۷. غریب القرآن فی شعر العرب (سؤالات نافع بن الازرق عن ابن عباس)	۲۰۲
۸. صحیفة علی بن ابی طلحة عن ابن عباس فی تفسیر القرآن الکریم	۲۰۲
۹. تفسیر سعید بن جبیر (م ۹۵ق)	۲۰۴
۱۰. تفسیر الضحاک (م ۱۰۲ یا ۱۰۵ یا ۱۰۶ق)	۲۰۴
۱۱. تفسیر مجاهد (۲۱-۱۰۴ق)	۲۰۵
۱۲. تفسیر الحسن البصری (۲۱-۱۱۰ق)	۲۰۵
۱۳. غریب القرآن منسوب به زید بن علی بن الحسین (م ۱۲۱ق)	۲۰۶
۱۴. الصفوة فی اصطفاء اهل البيت زید شهید (م ۱۲۱ق)	۲۰۶
۱۵. تفسیر السدی الکبیر (م ۱۲۷ق)	۲۰۶
۱۶. تفسیر القرآن الکریم ابی حمزة ثمالی (م ۱۵۰ق)	۲۰۷
۱۷. تفسیر مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ق)	۲۰۷

۲۰۷	۱۸. تفسیر ابن جریج (م ۱۵۰ق)
۲۰۸	۱۹. تفسیر سفیان الثوری
۲۰۸	۲۰. تفسیر مالک بن انس یا التفسیر المسند (م ۱۷۹ق)
۲۰۹	۲۱. تفسیر سفیان بن عیینة هلالی (م ۱۹۸ق)
۲۱۰	۲۲. تفسیر یحیی بن سلام (۱۲۴-۲۰۰ق)
۲۱۰	۲۳. آثار تفسیری شافعی (م ۲۰۴ق)
۲۱۰	الف احکام القرآن
۲۱۰	ب تفسیر الامام الشافعی
۲۱۱	۲۴. معانی قرآن فراء (م ۲۰۷ق)
۲۱۲	۲۵. تفسیر ابن اخیاش (م ۲۱۰ یا ۲۱۵ یا ۲۲۱ق)
۲۱۲	۲۶. تفسیر علی بن ابراهیم (م ۲۱۱ق)
۲۱۳	کتاب‌های تفسیری ضمن کتاب‌های حدیثی
۲۱۴	۱. کتاب التفسیر بخاری
۲۱۵	۲. کتاب التفسیر مسلم
۲۱۵	کتاب‌های تفسیری مفقود
۲۱۵	۱. تفسیر و تأویل‌های مکتوب در مصحف امام علی
۲۱۷	۲. کتاب الباقر <small>رضی الله عنه</small> یا تفسیر ابی الجارود
۲۱۸	۳. تفسیری ۱۲۰ جلدی به املائی امام هادی <small>رضی الله عنه</small>
۲۱۹	۴. تفسیر و تأویل‌های مصحف اُبی بن کعب
۲۲۰	۵. نسخه کبیره ابی بن کعب
۲۲۰	۶. نکات تفسیری مصحف ابن مسعود (م ۲۲ق)
۲۲۲	۷، ۸ و ۹. سه کتاب تفسیری دیگر از ابن عباس
۲۲۲	۱۰. تفسیر میثم التمار (م ۶۰ق)
۲۲۳	سایر کتاب‌های مفقود
۲۲۸	نتیجه‌گیری
۲۲۹	روایات و آرای پراکنده در کتاب‌های تفسیری

۲۳۰	نتیجه‌گیری از مباحث آثار تفسیری عصر حضور
۲۳۲	چکیده
۲۳۴	خودآزمایی
۲۳۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۳۵	پژوهش

درس دهم: مستندات تفسیر در عصر حضور

۲۳۹	مقدمه
۲۴۰	مستندات تفسیر در عصر حضور
۲۴۱	۱. مستندات متصل
۲۴۱	الف) ویژگی‌های این مستند
۲۴۲	ب) فضای نزول آیات
۲۴۳	ج) سیاق
۲۴۳	د) ویژگی‌های گوینده، مخاطب و موضوع
۲۴۵	۲. مستندات منفصل
۲۴۵	الف) قرآن کریم
۲۴۶	ب) روایات نقل شده از پیامبر ﷺ
۲۴۷	ج) روایات نقل شده از امامان معصومین <small>علیهم‌السلام</small>
۲۴۷	د) آرای صحابه
۲۴۷	ه) اجماع امت
۲۴۹	و) محاورات عرفی و اشعار عرب
۲۵۰	ز) معلومات عقلی
۲۵۲	چکیده
۲۵۳	خودآزمایی
۲۵۴	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۵۴	پژوهش

درس یازدهم: ویژگی‌ها و تطورات کمی و کیفی تفسیر در عصر حضور

۲۵۷	مقدمه
۲۵۷	ویژگی‌های تفسیر در عصر حضور
۲۵۹	تطورات تفسیر در عصر حضور
۲۵۹	۱. گسترش تدریجی قلمرو تفسیر
۲۶۱	تطورات کمی تعلیمات تفسیری امامان معصوم <small>علیهم‌السلام</small>
۲۶۳	۳. راه یافتن اسرائیلیات به روایات تفسیری
۲۶۵	شالود چگونگی راه یافتن اسرائیلیات به حوزه تفسیر
۲۶۹	۴. تألیف تفسیر موضوعی
۲۷۲	چکیده
۲۷۳	خودآزمایی
۲۷۳	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۷۴	پژوهش

درس دوازدهم: مفسران عصر غیبت صغرا

۲۷۷	مقدمه
۲۷۷	تفسیر در عصر غیبت صغرا
۲۷۸	مفسران عصر غیبت صغرا
۲۹۵	چکیده
۲۹۶	خودآزمایی
۲۹۶	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۹۶	پژوهش

درس سیزدهم: کتاب‌های تفسیری موجود شیعه از عصر غیبت صغرا

۲۹۹	مقدمه
۲۹۹	۱. تفسیر الحزبی

۳۰۱	۲. تفسیر فرات کوفی
۳۰۳	۳. ناسخ القرآن و منسوخه و محکمه و مشابهه
۳۰۵	۴. تفسیر العیاشی
۳۰۸	۵. کتاب التفسیر علی بن ابراهیم قمی
۳۱۰	۶. حتوای تفسیر القمی
۳۱۴	۷. چکیده
۳۱۵	۸. خود از ما
۳۱۵	۹. منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۱۵	۱۰. پژوهش

درس چهاردهم - بابها تفسیری موجود اهل سنن از عصر غیبت صفرا

۳۱۸	مقدمه
۳۱۸	۱. تفسیر کتاب الله العزیز هواری
۳۲۰	۲. تأویل مشکل القرآن
۳۲۱	۳. تفسیر غریب القرآن
۳۲۲	۴. کتاب تفسیر القرآن سنن ترمذی
۳۲۲	۵. تفسیر التستری
۳۲۴	۶. کتاب ما اتفق لفظه و اختلف معناه من القرآن المجید
۳۲۵	۷. تفسیر النسائی
۳۲۷	۸. تفسیر ابن وهب یا الواضح فی تفسیر القرآن الکریم
۳۲۷	۹. تفسیر الطبری
۳۲۹	ترجمه تفسیر طبری
۳۳۱	۱۰. معانی القرآن و اعرابه
۳۳۲	۱۱. اعراب القرآن
۳۳۳	۱۲. جامع التأویل لمحکم التنزیل
۳۳۴	۱۳. تفسیر القرآن العظیم

۳۳۵	نتیجه‌گیری
۳۳۷	ویژگی‌ها و تحولات تفسیر در عصر غیبت صغرا
۳۳۷	۱. دور از دسترس بودن امام معصوم
۳۳۸	۲. گرایش عمومی به تفسیر
۳۳۹	۳. رواج تفسیرنویسی
۳۴۰	۴. افزایش آثار تفسیری
۳۴۰	۵. غلبه شیوه‌های خاص تفسیری
۳۴۱	۶. شیوه‌های تفسیری
۳۴۲	چکیده
۳۴۴	خودآزمایی
۳۴۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۴۶	پژوهش
۳۴۷	منابع
۳۶۲	نمایه‌ها

www.ketab.ir

پیشگفتار

قرآن کریم در خور اعتمادترین منبع و حیانی است که انسان‌ها را به استوارترین روش زندگی و اینرسی کنونی و آنان را که در پی خشنودی خداوند باشند به جاده‌های بی‌گزند راه می‌نهد و استاریکی‌ها نجات می‌دهد و به جهانی سراسر نورانیت وارد می‌سازد.^۲

آشنایی با این کتاب همان‌طور که ارزش نشان می‌دهد که برخی از آیات آن و بخشی از مراتب آیات، نیازمند تبیین و تفسیر است. نخستین کسی که قرآن کریم را تفسیر کرد، رسول اکرم ﷺ بود و پس از آن مفسران برگزیده خدا، اهل بیت عصمت و جلاله عهده‌دار تفسیر بودند. برخی از صحابه تابعین و تابعین تابعین و مفسران بعدی در عصر حضور، غیبت صغریا و تا عصر حاضر هر کدام به اندازه دانش خود قرآن را تفسیر می‌کردند، و این چنین، تفسیر از صدر کرم تاکنون رواج داشته و با فراز و نشیب‌های گوناگونی پیش رفته است. مفسران با تفسیرهای گوناگون، کتاب‌های تفسیری تألیف کرده و در تبیین آیات نورانی فراوان کوشیدند. از این رو، آگاهی از تاریخ تفسیر قرآن، در تفسیر درست قرآن کریم و استفاده بهینه از آثار تفسیری نقش مهم و بسزایی دارد.

برای تأمین این آگاهی مفید و ضروری، پیش‌تر جلد اول کتاب تاریخ تفسیر قرآن با تلاش پژوهشگر ارجمند، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای اکبر بابایی،

۱. «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ» (اسراء، ۹).

۲. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ» (مائده، ۱۶).

زید عزه، تألیف شد و به لطف الهی توجه اندیشمندان را به خود جلب کرد و در مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی از آن به‌منزله منبع یا کتاب درسی استفاده گردید؛ ولی چون این کتاب، فاقد ویژگی‌های متن درسی بود، درخواست شد این کتاب بازنگاری و به صورت متن درسی عرضه شود. در پاسخ به این درخواست، با تلخیص مطالب آن، کتاب پیش رو با ویژگی‌های متن درسی تهیه شد و اکنون با عنوان درس‌نامه تاریخ تفسیر قرآن به جامعه علمی کشور عرضه می‌شود. تلخیص کتاب تاریخ تفسیر قرآن با دستردگی مطالب و فراوانی منابع ارجاع داده شده و مختصر کردن آن در حد دو واحد درسی مشکوک زیادی داشت که بر استادان محترم پوشیده نیست و به لطف الهی این مشکلات تعدی بر طرف شد. با همه تلاشی که برای اتقان کار صورت گرفت، امکان نداشت بر آن وجود دارد و از استادان محترم، دانش‌پژوهان، قرآن‌پژوهان و خواستگاران سیم درخواست می‌شود از انتقادات و پیشنهادهای خود دریغ نوزند و ما را برای اصلاح آن یاری نمایند. امید است این بضاعت مزجاة مورد قبول حضرت حق و عنایت ولی عصمت باشد و گامی مؤثر در پیشرفت دانش تفسیر قرآن و خدمتی به شیفتگان معارف قرآن استادان دانشجویان باشد.

در پایان، از همه عزیزانی که در نگارش و چاپ این اثر یاریگرمان بودند، تشکر می‌کنم و از خدای منان توفیق روزافزون آنان را خواستارم. میدوارم خدای متعال ما را بیش از پیش با قرآن آشنا ساخته، توفیق عمل به معارف الهی را عطا کند. «و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهیرین».

حسن صادقی